

INTERNET-LEKSIKANING BOYISH YO'LLARI: NEMIS, RUS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Usmanova Gulshad Matxatovna
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada nemis, rus va o'zbek tillarida internet-leksikaning boyish yo'llari umumiy tarzda ko'rib chiqiladi. Har uch tilda bir xil mexanizmlar – so'z o'zlashtirish, o'zlashgan va o'z qatlamga oid asoslardan so'z yasash, umumiste'mol so'zlar ma'nosining yangilanishi, kalkalash hamda qisqartirish amal qilishi ko'rsatiladi. Shu bilan birga, bu mexanizmlarning o'zaro nisbati va yangi birliklarning o'zlashish xususiyati har bir tilning qurilishi hamda undagi til vaziyati bilan belgilanadi. O'zbek tili uchun rus tilining vositachilik roli va milliy muqobillar yaratishga intilish alohida ahamiyatga ega ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: internet-leksika, neologizm, o'zlashma, anglitsizm, so'z yasalishi, kalkalash, semantik derivatsiya, qisqartma, nemis tili, rus tili, o'zbek tili.

Kirish

Internet va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida zamonaviy tillarning lug'at tarkibi tarmoq muloqotiga xizmat qiluvchi birliklar bilan muntazam boyib bormoqda. Yangi so'zlar qurilmalarni, dasturlarni, foydalanuvchi harakatlarini, muloqot shakllarini va tarmoq hayotiga xos hodisalarni nomlaydi. Bu leksika kasbiy doiradan tez chiqib, kundalik nutqning bir qismiga aylanadi, shu sababli uni o'rganish nafaqat terminshunoslik, balki umumiy leksikologiya uchun ham muhimdir [5; 6].

Turli tillardagi internet-leksika bitta manba – tarmoq texnologiyalarining aksariyati yaratilgan ingliz tili ta'sirida shakllanadi. Biroq har bir til yangi nomlarni o'zining so'z yasash va grammatik imkoniyatlariga tayangan holda o'zlashtiradi. Mazkur maqolaning maqsadi – nemis, rus va o'zbek tillarida internet-leksikaning boyish yo'llarini umumiy tarzda tavsiflash, ularning mushtarak jihatlari va milliy o'ziga xosligini ko'rsatishdir.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot materiali sifatida nemis, rus va o'zbek tillarida keng qo'llanadigan tarmoq muloqoti birliklari, shuningdek, internet tili, o'zlashmalar va so'z yasalishi masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlar olindi. Ishda tavsifiy metod, qiyosiy-chog'ishtirma tahlil metodi hamda so'z yasalishi va semantik tahlil unsurlaridan foydalanildi. Chog'ishtirish yangi birliklarning tilda paydo bo'lish usullari bo'yicha, miqdoriy hisob-kitoblarsiz amalga oshirildi, chunki asosiy vazifa umumiy qonuniyatlarni aniqlashdan iborat edi.

Natijalar

Soʻz oʻzlashtirish – yetakchi manba

Har uch tilda internet-leksikaning asosiy manbai ingliz tilidan soʻz oʻzlashtirishdir. Nemis tiliga anglitsizmlar ayniqsa oson kirib keladi, chunki bu tillar qarindosh boʻlib, soʻzlarning tovush va yozuv qiyofasi oʻzaro yaqin: Chat, Blog, Link, Post kabi soʻzlar deyarli oʻzgarishsiz qoʻllanadi [8; 9]. Rus tilida oʻzlashmalar kirill yozuvi vositasida beriladi va turlanish tizimiga qoʻshiladi: чат, блог, сайт, пост. Oʻzbek tilida ayni shu birliklar milliy yozuv asosida shakllanadi va qoʻshimchalarni erkin qabul qiladi: chat, blog, sayt, post. Muhimi shundaki, bunday soʻzlarning salmoqli qismi oʻzbek tiliga bevosita emas, balki rus tili orqali kirib kelgan; bu holat ularning talaffuzi va qoʻllanishida oʻz aksini topadi [1].

Oʻzlashgan asoslardan soʻz yasalihi

Oʻzlashgan soʻz tez orada qabul qiluvchi til qoliplari asosida yangi soʻzlar yasash uchun asos boʻlib xizmat qila boshlaydi. Aynan shu bosqichda tillar qurilishidagi farq eng yaqqol namoyon boʻladi. Nemis tilida feʼllar oʻzlashgan asosga feʼl qoʻshimchasini qoʻshish orqali yasaladi: googeln, liken, posten, chatten; oʻzlashgan qism oʻz qatlamga oid qism bilan birikadigan qoʻshma soʻzlar ham keng tarqalgan. Rus tilida suffiksli va prefiksli qoliplar amal qiladi: гуглить, лайкать, постить, банить; old qoʻshimchali hosilalar va tus juftliklarining paydo boʻlishi soʻzning chuqur oʻzlashganidan dalolat beradi [2; 4]. Agglyutinatív tillar sirasiga kiruvchi oʻzbek tilida esa ot va koʻmakchi feʼldan iborat analitik birikmalar ustunlik qiladi: layk bosmoq, post qoʻymoq, obuna boʻlmoq. Bunday birikmalar oʻzlashgan asosning oʻzini oʻzgartirmagan holda yangi tushunchani nutqqa kiritish imkonini beradi.

Maʼno yangilanishi va kalkalash

Soʻz oʻzlashtirish bilan bir qatorda har uch tilda oʻz leksik boyligidan ham faol foydalaniladi. Umumisteʼmol soʻzlar inglizcha nomlar namunasida yangi maʼno kasb etadi: nemis tilida Netz, Maus, Seite, rus tilida сеть, мышь, страница, oʻzbek tilida tarmoq, sichqoncha, sahifa. Bunday semantik kalkalash yangi leksikani til egalarining keng doirasi uchun tushunarli qiladi va uning begonaligi haqidagi taassurotni kamaytiradi. Soʻz yasalihi kalkalari va oʻzlashmalarga muqobil milliy birliklar ham shu guruhga kiradi: nemischa herunterladen, ruscha скачать, oʻzbekcha yuklab olmoq. Nemis va oʻzbek tillarida bu yoʻl terminologiyani tartibga solish borasidagi ongʻli faoliyat bilan qoʻllab-quvvatlanadi, rus tilida esa u koʻproq stixiyali tarzda, foydalanuvchilarning nutq amaliyotida shakllanadi [1; 5; 7].

Qisqartirish va til oʻyini

Tarmoq muloqotining oʻziga xos jihati – qisqalik va ifodalilikka intilishdir. Qisqartmalar, kesilgan shakllar, harfiy belgilar hamda til oʻyini natijasida yuzaga kelgan birliklarning keng tarqalishi shu bilan izohlanadi. Rus tilida oʻzlashmalarni tovush jihatidan oʻz soʻzlarga yaqinlashtiruvchi soʻzlashuvga xos oʻzgartirishlar yaxshi maʼlum; bunday birliklar nutqqa

hazilomuz bo'yoq beradi va tarmoq hamjamiyatiga mansublik belgisi vazifasini bajaradi [3]. Nemis tilida odob formulalari va so'zlashuv iboralarining qisqartmalari keng qo'llanadi. O'zbek tarmoq muloqotida qisqartmalar ko'pincha bir yo'la bir necha til asosida yaratiladi, bu esa foydalanuvchilarning ko'p tilliligini aks ettiradi.

Muhokama

Chog'ishtirish shuni ko'rsatadiki, nemis, rus va o'zbek tillarida internet-leksikaning boyish yo'llari, umuman olganda, bir-biriga mos keladi. Bu nomlanayotgan voqeliklarning umumiyliigi va nomlar manbaining yagonaligi bilan izohlanadi. Farqlar mexanizmlarning o'ziga emas, balki ularning o'zaro nisbatiga va yangi birliklarni shakllantirish usullariga taalluqlidir. Nemis tili anglitsizmlarni eng kam o'zgarish bilan qabul qiladi va ularni qo'shma so'z yasashiga faol jalb etadi. Rus tili o'zlashmalarni o'z morfologiyasiga izchil bo'ysundirib, ular asosida keng so'z yasash uyalarini hosil qiladi. O'zbek tili esa ko'pincha rus tili vositachiligida kirib kelgan o'zlashmalarni analitik fe'l birikmalari va o'z qatlam asosida yaratilgan milliy muqobillar bilan uyg'unlashtiradi.

O'zlashgan so'z bilan uning milliy muqobilining yonma-yon yashashi ham har uch til uchun mushtarak tamoyildir. Bunday juftliklar qo'llanish doirasiga ko'ra farqlanadi: o'zlashma ko'proq so'zlashuv va tarmoq nutqida, milliy muqobil esa rasmiy hamda o'quv matnlarida mustahkamlanadi. Bu hol internet-leksikani o'zlashtirish yangi so'zlarning shunchaki to'planishi emas, balki ularning uslublar va muloqot sohalari bo'yicha taqsimlanish jarayoni ekanini ko'rsatadi.

Xulosa

Shunday qilib, nemis, rus va o'zbek tillarining internet-leksikasi umumiy mexanizmlar – so'z o'zlashtirish, so'z yasashi, ma'no yangilanishi, kalkalash va qisqartirish ta'sirida shakllanadi. Milliy o'ziga xoslik har bir tilning yangi birliklarni qanday vositalar bilan o'zlashtirishida va milliy muqobillarga qanday o'rin ajratishida namoyon bo'ladi. O'zbek tili uchun rus tilining vositachilik roli, analitik fe'l birikmalarining ustunligi va o'z qatlamga oid muqobillar yaratishga bo'lgan e'tibor xosdir. Ushbu jarayonlarni kelgusida chog'ishtirma yo'nalishda o'rganish o'zbek tili internet-leksikasini to'liqroq tavsiflash va uning boshqa tillar orasidagi o'rnini aniqlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – 142 b.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
3. Кронгауз М.А. Самоучитель олбанского. – М.: АСТ: CORPUS, 2013. – 416 с.

4. Крысин Л.П. Русское слово, своё и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
5. Трофимова Г.Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России: функционирование русского языка в Интернете. – М.: Изд-во РУДН, 2011. – 300 с.
6. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
7. Herberg D., Kinne M., Steffens D. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen. – Berlin: de Gruyter, 2004. – 393 S.
8. Marx K., Weidacher G. Internetlinguistik: Ein Lehr- und Arbeitsbuch. – Tübingen: Narr Verlag, 2014.
9. Runkehl J., Schlobinski P., Siever T. Sprache und Kommunikation im Internet: Überblick und Analysen. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1998. – 240 S.